

HERALDISK TIDSSKRIFT

BIND 1 • NR 7 • 1963

En norsk odelsbondeslekt og dens merke
Av Christian Spangen

SOCIETAS HERALDICA SCANDINAVICA

Heraldisk Selskab • Heraldinen Seura • Skjaldfræðafélagið

Heraldisk Selskap • Heraldiska Sällskapet

En norsk Odelsbondeslekt og dens Merke

Av Christian Spangen

LEENE-ÆTTEN er en genealogisk hjelpebetegnelse for efterslekten til *Mogens Leene*, som levet mellom årene 1565 og 1640 som odelsbonde på Nordre Leine i Ringsaker på Hedemarken. Han var eier av adskillig jordegods, og kildene gjør det klart at han ikke bare tilhørte en gammel slekt, men at han også hadde god rede på denne. Dessverre er detaljene i denne viden gått tapt, slik at Mogens f. t. står som første kjente stamfar for Leene-ætten. Denne var genealogisk klarlagt i store trekk for omtrent 30 år siden.

Ved denne tid fikk jeg anledning til å gjennomgå det nokså beskjedne gårdsarkiv fra Nord Leine, og der fantes fire forskjellige segl tilhørende menn av ætten. To av dem var intetsigende monogramsegl fra 1790-årene, et tredje var et meget primitivt segl fra 1710, og endelig var det *Jørgen Mogenssen Leenes* segl fra 1748 (figur 1). Av de to siste segl blev det for ordens skyld tatt avstøpning.

Noe senere gjennomgikk jeg det rikholdige arkiv fra en annen gammel odelsgård på Hedemarken, Nesten i Stange. En svigersønn på Nesten, *Mikkel Mogenssen Arstad*, hadde 1788 beseglet et dokument, og hans signet hadde etterlatt et avtrykk slående likt

et våbensegl (figur 2). Det kunde ligge nær å tro at man hadde for seg et ferdigkjøpt signet som bare var forsynt med de rette initialer.

Mikkel Mogenssen Arstad tilhørte en av de grener av Leene-ætten som var bosatt i Stange (se oversiktstavlen). Han var sønnesønns sønnesønn av *Mikkel Mogenssen Deglum*, som igjen var sønn av Mogens Leene. Da så Mikkel Deglums segl (se figur 5-6) snart kom for en dag og viste en klar likhet med seglet til *Jørgen Mogenssen Leene* (figur 1), syntes man å ane at disse hjerteformede figurer ikke kunde være bare tilfeldige.

Mogens Leene blev ved et forlik for herredagen 1628 tilkjent løsningsrett til en del eiendommer, som var så gammelt odelsgods i ætten at han var beslektet i bare åttende ledd med arvelateren og derfor uten enhver arverett. Ved et dokument datert Hede-

1. Seglet til *Jørgen Mogenssen II Leene* (1698-1762), funnet 1933 på et dokument fra 1748 i Leine-arkivet.

2. Seglet til Mikkel Mogenssen III Arstad (f. 1731) funnet i et dokument fra 1788 i Nesten-arkivet (nu deponert i Statsarkivet i Hamar). Det virket som ferdigkjøpt, forloren markedsvare, bare tilføyet kjøperens initialer.

marken 12. desember 1651 avgir Mogens Leenes arvinger, hans fem sønner og ene svigersønn, sin fullmakt i forbindelse med en av disse gamle odels- eiendommer. Alle utstedere har trykt sitt signet under dokumentet.

Signetene er av to typer. Fire av dem har to initialer over skjold, de to andre har figur omgitt av hele fornnavnet og farsnavnet. Av første kategori lar vi her ute av betraktning svigersønnens, skjönt denne også førte sin slekts arvelige merke. Næsteldste Mogens-sønn Knut Hjelmstad har et merke som i beste fall er fremkommet ved en misforståelse.

Tilbake blir da to segl av skjoldtypen og to av omskrifttypen. Initialer over skjold bruker eldste bror Jørgen Mogenssen Leene (figur 3) og yngste bror Ole Mogenssen By (figur 4). Likheten mellom disse to seglmerker er langt større enn man ser ved første blick, og det beror på såvel avtrykk som signet. Avtrykket av Oles signet er slett, mens Jørgens seglavtrykk er brukbart. Dette siste viser et våbenskjold selv om det uten tvil har et rustikt preg. Oles segl viser at rustiferingen kan drives langt videre. Oles segl har de samme figurer, men trukket opp med grov strek.

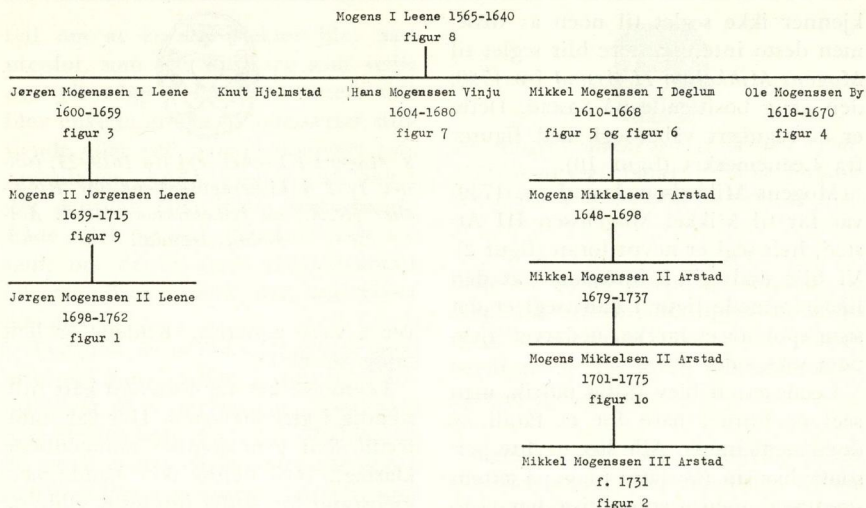
Foran er nevnt Mikkel Deglums segl, nr. fire på nærværende dokument

(figur 6). Figuren er klart beslektet med brødrenes, men ennå tydeligere med brorens sønnesønn (Jørgen Mogenssen Leene) et hundre år senere (figur 1). Figuren er omskrevet med hans fulle navn «MECKEL + MOGENSEN». Mikkel Deglum hadde forøvrig i 1648 et annet signet av typen initialer (M M S) over skjold (figur 5).

Bror nr. 3, Hans Mogenssen på Gjølstad, senere på Ulvildrud og til slutt på Vinju på Ringsaker, skiller seg allerede ved sitt segl tydelig ut fra brødrene (figur 7). Om brødrenes liv vet vi meget lite. Deres kontroverser med øvrigheten og med deres medmennesker har ikke satt særlige spor. I en tid med krig etter krig og tunge skatter og med en utvikling som ikke undergrov bare adelens, men også odelsbondeklassens stilling, slet de seg igjennem. Hans finner vi derimot stadig i tingbøkene, ofte som fogdens stedfortreder. Trolig har han i sin ungdom vært ute i verden, og det var den gang ensbetydende med at han var i krigstjeneste. Det forklarer at han kom til å gjøre tjeneste som offiser ved landvakten i krigen 1643-45, og at han i 1657 blev kaptein for landdragonene i Ringsaker. Vi er kjent med at han flere ganger foretok reiser til København, og at han tilhørte en opposisjonell krets. Som delegert til

3-4. Seglet til Jørgen Mogenssen I Leene (1600-1659), funnet 1935 i et dokument fra 1651 (R. A. Localia). Under samme dokument finner vi også seglet til hans yngste bror, Ole Mogenssen By (1618-1670).

hyldningen innleverte han en klage, og fornuftige folk forstod at denne gikk stattholderens ære for nær. Den skaffet ham da også en dom på 3 års straffarbeide, som senere blev omgjort til en følelig bot.

Hans har i hvert tilfelle latt en dyktig gravør omarbeide merket, som er utformet som et elegant ornament. Det skal være usagt om det bak denne utformning ligger noe annet og mer enn estetisk vurdering.

Det måtte være lite tvilsomt at det hadde eksistert et eldre merke som var forbilde for disse segl. Det skulde imidlertid gå nærmere 20 år før *Mogens Leenes* segl blev funnet i Ringsaker kirkes regnskaper for 1619 og 1623 (figur 8). Mogens Leenes segl minner så sterkt om sønnen Jørgens (figur 3) at det her ikke kan være tvil om at merket er gått i arv.

Dette bestyrkes i høy grad ved funnet av *Mogens Jørgensen Leenes* segl fra 1690-årene (figur 9). Det er tydelig at dette er stukket på grunnlag av farens. Gravøren har ikke vært noen

mester, men på denne tid var skriveferdigheten blitt så almindelig at behovet for signeter var blitt tilsvarende mindre. Dette førte igjen til tilbakegang av ferdigheten hos signetstikkerne.

Som fjerde generasjon i direkte sammenheng kommer så Jørgen Mogensen II Leenes segl av 1748, som var det første Leene-segl som blev funnet (figur 1).

Mogens Leenes fjerde sønn Mikkel Deglum blev som foran nevnt stamfar for en slekt på Arstad i Stange. Hans sønn *Mogens Mikkelsen Arstad* var far til *Mikkel Mogensen Arstad*. Vi

5-6. Mikkel Mogensen I Deglum (1610-1668) brukte to forskjellige signeter. Det ene er gjengitt etter et dokument fra 1648, det annet etter det nevnte dokument fra 1651.

kjenner ikke seglet til noen av disse, men desto interessantere blir seglet til *Mogens Mikkelsen II Arstad* fra 1730, den gang bosittende på Såstad. Dette er et regulært våbensegl med figurer fra Leenemerket (figur 10).

Mogens Mikkelsen Arstad (av 1730) var far til Mikkel Mogenssen III Arstad, hvis segl er nevnt foran (figur 2). Vi blir nødt til å innrømme at den hjerteformede figur i hans segl er det siste spor av et merke, nedarvet gjennom seks ledd.

Leene-ætten blev tidlig tallrik, men segl er funnet bare for et fåtall av dens medlemmer. Alle her nevnte personer har sin fastslåtte plass på ættens stamtavle, men utenom disse har vi to segl fra Leine som viser samme merke. Samtidig med den første Jørgen Mogenssen på Nordre Leine levde på Østre Leine *Oluf Sjursen (Siversen)* og i dennes segl av 1648 finner vi et umiskjennelig Leene-merke (figur 11). Sønn av Oluf var *Sjur Olufsen* som i 1680-årene har en variant (figur 12) som ligger meget nær opp til merkene til Mikkel Deglum (1651; figur 6) og Jørgen Mogenssen II Leene (1748; figur 1).

Man kunde her fristes til å tro at merket egentlig var gårdens, men det motsies av at *Mogens Leenes* sønner tok det med seg og forplantet det videre til sjettede generasjon. Forklaringen ligger vel i at det var slektskap mellom naboene, uten at dette behø-

7. Hans Mogenssen Vinju (1604-1680) har fått figurene omkomponert til et rent ornament. Seglet gjengitt etter avtrykket fra 1651.

8. Mogens I Leenes segl fra 1619/23, funnet 1952 i kirkeregnskapene for Ringsaker (R.A.) av fylkesarkivar O. A. Aalholm, Arendal.

ver å være agnatisk. Kildene er helt tause om dette.

Leene-merket var forlenget gått fullstendig i glemmeboken. Her var imidlertid den genealogiske sammenheng klarlagt. Hvis denne ikke hadde vært gjenstand for stadig interesse, vilde de heraldiske detaljer forblitt upåaktet. De vilde være blitt oppfattet som «tilfeldig dekor» og «lånte fjær». Det er uten tvil flere paralleller i andre slekter, men man må først ha genealogien klar.

Den gamle norske odelsbonde var noe vesensforskjellig fra det som idag gis denne betegnelse. Idag erhverves odel på en eiendom efter 20 års besiddelse, og den preskriberes efter 3 år. Eldre sønner og deres efterslekt taper sin odel, hvis gården besiddes av yngre sønn eller av datter ut over preskripsjonsfristen. Det er således ikke lenger slekten, men dens enkelte medlemmer som har løsningsrett.

Jorden blev efter gammel norsk lov odlet i løpet av 60 år eller 3 slektledd. Odelsretten var hele ættens, og pantsatt odelsjord preskribertes efter 60 år. En vis romantisk dyrkelse forlente vel i sin tid odelsbonden med en ufortjent nimbus, men i det store og hele utgjorde nok odelslektene et lokalt aristokrati.

Da den dansk-norske arveadel oppstod efter 1536 i Norge, er det ikke

tvil om at en del slekter blev satt utenfor, som selv anså seg som «edle og velbyrdige». På den annen side blev enkelte grener av odelsætter stilltiende eller ved patent akseptert som arveadelige. Andre grener gikk inn i det geistlige eller sivile embedsverk. Både adel og embedslekter anla våben; om de er arvet eller nyantatt lar seg ikke fastslå når materialet mangler.

Tyngden av odelsbondeslekter fortsatte nok som bønder. I løpet av 1600-tallet var såvel odelsættenes lange som arveadelens korte saga ute i Norge, og de gamle ætters medlemmer går opp i den nye klasse av selveierbønder, som

9. Mogens II Jørgensen Leene (1639-1715) var kirkeverge i Ringsaker i 1690-årene, og nærværende tegning bygger på et slett avtrykk fra 1698.

også tillegges betegnelsen odelsbønder. Biskop Erik Pontoppidan kunde i sin Norgesbeskrivelse (1752-53) fortelle om slike eldgamle norske slekter som hadde «konservert sitt adelige skjold og våben såsom bomerker».

Jeg kjenner ingen annen odelsbondeslekt enn Leene-ætten, hvor et våbenlignende merke lar seg følge gjennom så mange slektledd, og det innenfor grener som forblev tro mot bondeyrket.

Dette betyr imidlertid ikke at Leene-ætten inntar annen særstilling, enn at den på rette tidspunkt allerede var tilstrekkelig genealogisk utredet. Vanligvis søker man i genealogien rett til

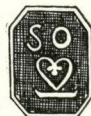

10. Mogens Mikkelson II Arstad (1701-1775) hans segl, funnet 1952 av forfatteren Hans Krag på et dokument av 1730.

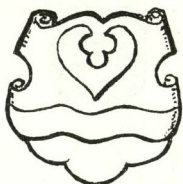
bake til eldste påviselige stamfar, og man lar sidelinjene ligge. Arbeidet med Leene-ætten var efter planen bredt anlagt, og bevart materiale tillot planen gjennomført.

Leene-merket kan vanskelig betegnes som annet enn et våben, selvom det allerede i sin eldste kjente form er vesentlig forvansket. Mogens Leenes merke må benevnes en hjerteformet figur over en sagtannet (eller siksakformet) bjelke.

Denne form for bjelke er kjent i engelsk heraldikk (*fess dancetté*), og den er ikke ukjent i fransk (*fasce vivrée*) og derfra er den ved en enkelt slekt (Norman de La Navité) innkommet i dansk, eller riktignere sagt i norsk heraldikk. Så lenge det ikke finnes den ringeste grunn til å anta fremmed opprinnelse til Leene-merket, må man også regne med vanlige nordiske figurer. Forøvrig har jeg hittil ikke maktet å oppspore noe nordisk våben som ligner dette merke.

11-12. Oluf Sjurson og hans sønn Sjur Olufsen på Østre Leine i Ringsaker førte i sine segl (hh. 1648 og 1680) de samme figurer som slekten på nabogården Nordre Leine. En forbindelse er sannsynlig, selv om vi nu ikke kan fastslå den.

13. Rekonstruksjon. Sjøblad over bølge. Sjøbladet kan ikke være tvilsomt. Bølgen har i bevarte segl form som siksakbjelke, men denne figur er nesten ukjent i nordisk heraldikk.

«Hjerte» er ingen almindelig figur i eldre våben; det hadde sin storhetstid i de mange nyere geistlige segl. Vi vil legge merke til at flere av Leene-seglene har den hjerteformede figur utformet slik som den heraldiske figur «sjøblad» vanligvis er fremstilt.

Sjøblad er det stiliserte blad av vannliljen (nøkkerose; åkande; näckros), og min tolkning lå snublende nær ved å kombinere «vannlilje» med «vann»: Sjøblad over bølge (figur 13).

I dette tilfelle var, så vidt vi vet, slektvåbenet gått i glemmeboken i alle eksisterende grener, og da spiller det heller ingen rolle og tolkningen er i alle detaljer riktig, dersom rekonstruksjonen ikke trær et annet våben for nær.

Mogens Leene blev født for rundt om 400 år siden, og hans nulevende agnatiske efterslekt teller sikkerlig hundreder personer. Flere grener som blomstret på 1700-tallet er utdøde eller er nær ved å slukkes, andre har sin ekspansjonstid. De forskjellige linjer og grener lever under forskjellige slektsnavn. Et felles våben kunde da bli det svake bånd som minnet om den felles rot.

En liten tanke til slutt: Uansett hvordan det opprinnelige våben kan ha vært, må vi notere at en bestemt «brisy» kommer frem hos personer som innbyrdes var fjernt beslektet.

[DA] Dette materiale er beskyttet af ophavsret. Det kan downloades, lagres og udskrives til personlig brug og til ikke-kommerciel brug i forbindelse med undervisning og forskning. Bearbejdning, tilgængeliggørelse samt fremstilling af kopier er ellers kun tilladt i det omfang, der følger af lov eller aftale.

[NO] Dette materialet er beskyttet av opphavsrett. Det kan lastes ned, lagres og skrives ut for personlig bruk og for ikke-kommersiell bruk i forbindelse med undervisning og forskning. Bearbeidning, tilgjengeliggjøring og fremstilling av kopier er ellers bare tillatt i den grad som følger av lov eller avtale.

[SV] Detta material är skyddat av upphovsrätt. Det får laddas ned, sparas och skrivas ut för enskilt bruk samt för icke-kommersiellt bruk i samband med undervisning och forskning. Bearbetning, tillgängliggörande samt framställning av kopior är i övrigt bara tillåtet i den utsträckning som följer av lag eller avtal.

[EN] This material is protected by copyright. It may be downloaded, saved and printed for personal use and for non-commercial use in connection with teaching and research. Altering, making it available or producing copies is otherwise only permitted to the extent that follows from law or contract.